```
         1         2         3         4         5         6         7         8         9        10        11        12        13        14        15        16        17
123456789012345678901234567890123456789012345678901234567890123456789012345678901234567890123456789012345678901234567890123456789012345678901234567890123
EDEMESSIASTEZIJNIKWEETDATDITJERUZALEMSYNDROOMGOEDISVOOREENGLIMLACHMAARVERMELDHETZONDERIRONIEZÓDIEPKUNNENMENSENWORDENGETROFFENDOORGEBEURTENISSENVANTWEEMILLENNIAGELEDENJEHOEFT
VOORZONSENSATIENATUURLIJKNIETNAARJERUZALEMTEREIZENENJEHOEFTEROOKNIETRELIGIEUSVOORTEZIJNJEKUNTEROOKVOORNAAREENMUSEUMOFNAAREENHISTORISCHEPLAATSALSJELIEVERTHUISBLIJFTKUNJEALONT
ROERDRAKENDOORHETLEZENVANDEBRIEVENVANJEGROOTOUDERSDITCONTACTMETHETVERLEDENISPRETTIGENDAAROMBEHOEFTDEHISTORISCHEBELANGSTELLINGGEENRECHTVAARDIGINGZEISINDIEZINNIETANDERSDANEENC
ONCERTEENROMANEENCOMPUTERSPELOFEENBOSWANDELINGEENGESCHIEDENISLIEFDEBELOONTZICHZELFENDATISVOLDOENDEDITBOEKWILUINCONTACTBRENGENMETDEJOODSERELIGIEINDETWEENHALVEEEUWTUSSENPAKWEG
VCHRENNCHRHETWASEENANDEREJODENDOMDANHETHUIDIGEDETEMPELWAARAANDEENEGODWERDGEOFFERDSTONDNOGCENTRAALEENBIJBELCANONBESTONDNOGNIETENERWASGEENDOORIEDEREENAANVAARDEAUTORITEITDIEGES
CHILLENKONBESLISSENALLERLEIRELIGIEUZESTROMINGENWARENMETELKAARINDISCUSSIESADDUCEENESSENENFARIZEENDEAANHANGERSVANEENAGRESSIEFNATIONALISTISCHEVIERDEFILOSOFIEENDEGENENDIEJEZUSBE
SCHOUWDENALSMESSIASDITBOEKEINDIGTMETDEGEVOLGENVANDEVERWOESTINGVANDETEMPELINWANNEEROOKDEMEESTEVANDIESTROMINGENTENEINDEKOMENEENGROEPFARIZEENRONDJOCHANANBENZAKKAILEGDETOENDEGRO
NDSLAGVOORHETRABBIJNSEJODENDOMIETSLATERORGANISEERDENOOKDEVOLGELINGENVANJEZUSZICHENONTSTONDHETCHRISTENDOMHOEWELDETWEERELIGIESUITELKAARZIJNGEGAANGRIJPENZETERUGOPDEINDITBOEKBES
CHREVENPERIODEHETISHUNGEDEELDEVERLEDENDAAROVERZIJNDANOOKALTALLOZEBOEKENGESCHREVENGAATZONBOEKECHTEROVERHETONTSTAANVANHETRABBIJNSEJODENDOMDANISJEZUSEENVOETNOOTGAATZONBOEKOVERH
ETONTSTAANVANHETCHRISTENDOMDANKRIJGENDEREINHEIDSREGELSHOOGUITEENBIJZINSTEEDSPRESENTERENDEAUTEURSHETTEMPELJODENDOMALSDEOPMAATTOTIETSWATLATERBELANGRIJKWERDENZEBRENGENDIENOVERE
ENKOMSTIGSELECTIESAANINDESTOFDATISOPZICHBEGRIJPELIJKMAARZOHAALJEWEGUITHETVERLEDENWATNIETOPONZECULTUURAANSLUITALLESWATVERVREEMDTSCHOKTVERRASTENTEDENKENGEEFTIKSCHRIJFDITBOEKOM
TETONENDATDEJOODSERELIGIEAANHETBEGINVANONZEJAARTELLINGMÉÉRISDANALLEENHETVOORSTADIUMVANIETSDATLATERKWAMHETTEMPELJODENDOMISHETWAARDTEWORDENBESTUDEERDOMWATHETZELFISDRIEWAARSCHU
WINGENNOGOMTEBEGINNENDEMATERIEISCOMPLEXJUISTINDIECOMPLEXITEITLAGIETSVANHETEIGENEVANDEJOODSERELIGIEMAARHETISALLEENUITTELEGGENDOORSOMSDINGENTEHERHALENENDOORVAAKTEVERWIJZENNAAR
ANDERPASSAGESALSUEENPAGETURNERZOCHTISDITNIETUWBOEKTENTWEEDEEENBESCHRIJVINGVANDEJOODSERELIGIEVANBINNENUITISNIETMOGELIJKIKKANUTONENHOEDEPUZZELSTUKJESLIGGENENZALSUGGERERENHOEZE
BIJELKAARKUNNENWORDENGELEGDMAAREENBESCHRIJVINGVANHETBEWIJSMATERIAALISGEENBESCHRIJVINGVANDERELIGIEZELFALSUZICHWILINLEVENINEENPRIESTERMESSIASRABBIOFAPOSTELISDITNIETUWBOEKENTOT
SLOTIKPRETENDEERNIETHETLAATSTEWOORDTESPREKENALSUVOOREENSENALTIJDWILWETENHOEHETWERKELIJKWASISDITNIETUWBOEKIKMENGMEINDISCUSSIESDIEINVOLLEGANGZIJNENONDERLINGSAMENHANGENWAARDOOR
HETKANGEBEURENDATINHETENEDEBATWORDTAANGENOMENWATINHETANDEREISWEERLEGDISRAËLVERDEELDISEENVRAAGOMMOEILIJKHEDENMAARIKVINDHETONDERWERPBOEIENDGENOEGOMMEERAANTEVERTILLEN
```

Elk jaar bezoeken honderdduizenden reizigers Jeruzalem om daar de heilige plaatsen te bekijken. Er staan altijd mensen bij de Klaagmuur, een overblijfsel van het tempelcomplex dat ooit het middelpunt vormde van de Joodse wereld. Op loopafstand is een andere historische plek: de basiliek van het Heilig Graf, waar incidenteel een pelgrim ten prooi valt aan het idee de messias te zijn. Ik weet dat dit Jeruzalemsyndroom goed is voor een glimlach maar vermeld het zonder ironie. Zó diep kunnen mensen worden getroffen door gebeurtenissen van twee millennia geleden.

Je hoeft voor zo’n sensatie natuurlijk niet naar Jeruzalem te reizen en je hoeft er ook niet religieus voor te zijn. Je kunt er ook voor naar een museum of naar een historische plaats. Als je liever thuis blijft, kun je al ontroerd raken door het lezen van de brieven van je grootouders. Dit contact met het verleden is prettig en daarom behoeft de historische belangstelling geen rechtvaardiging. Ze is in die zin niet anders dan een concert, een roman, een computerspel of een boswandeling. Een geschiedenisliefde beloont zichzelf en dat is voldoende.

Dit boek wil u in contact brengen met de Joodse religie in de tweeënhalve eeuw tussen pakweg 180 v.Chr. en 70 n.Chr. Het was een andere Jodendom dan het huidige. De tempel, waar aan de ene God werd geofferd, stond nog centraal. Een Bijbelcanon bestond nog niet en er was geen door iedereen aanvaarde autoriteit die geschillen kon beslissen. Allerlei religieuze stromingen waren met elkaar in discussie: sadduceeën, essenen, farizeeën, de aanhangers van een agressief nationalistische ‘vierde filosofie’ en degenen die Jezus beschouwden als messias.

Dit boek eindigt met de gevolgen van de verwoesting van de tempel in 70, wanneer ook de meeste van die stromingen ten einde komen. Een groep farizeeën rond Jochanan ben Zakkai legde toen de grondslag voor het rabbijnse Jodendom. Iets later organiseerden ook de volgelingen van Jezus zich en ontstond het Christendom. Hoewel de twee religies uit elkaar zijn gegaan, grijpen ze terug op de in dit boek beschreven periode. Het is hun gedeelde verleden.

Daarover zijn dan ook al talloze boeken geschreven. Gaat zo’n boek echter over het ontstaan van het rabbijnse Jodendom, dan is Jezus een voetnoot; gaat zo’n boek over het ontstaan van het Christendom, dan krijgen de reinheidsregels hooguit een bijzin. Steeds presenteren de auteurs het Tempeljodendom als de opmaat tot iets wat later belangrijk werd en ze brengen dienovereenkomstig selecties aan in de stof. Dat is op zich begrijpelijk, maar zo haal je weg uit het verleden wat niet op onze cultuur aansluit: alles wat vervreemdt, schokt, verrast en te denken geeft. Ik schrijf dit boek om te tonen dat de Joodse religie aan het begin van onze jaartelling méér is dan alleen het voorstadium van iets dat later kwam. Het Tempeljodendom is het waard te worden bestudeerd om wat het zelf is.

Drie waarschuwingen nog. Om te beginnen: de materie is complex. Juist in die complexiteit lag iets van het eigene van de Joodse religie, maar het is alleen uit te leggen door soms dingen te herhalen en door vaak te verwijzen naar ander passages. Als u een page turner zocht, is dit niet uw boek. Ten tweede: een beschrijving van de Joodse religie ‘van binnenuit’ is niet mogelijk. Ik kan u tonen hoe de puzzelstukjes liggen en zal suggereren hoe ze bij elkaar kunnen worden gelegd, maar een beschrijving van het bewijsmateriaal is geen beschrijving van de religie zelf. Als u zich wil inleven in een priester, messias, rabbi of apostel is dit niet uw boek. En tot slot: ik pretendeer niet het laatste woord te spreken. Als u voor eens en altijd wil weten hoe het werkelijk was, is dit niet uw boek. Ik meng me in discussies die in volle gang zijn en onderling samenhangen, waardoor het kan gebeuren dat in het ene debat wordt aangenomen wat in het andere is weerlegd. Israël verdeeld is een vraag om moeilijkheden maar ik vind het onderwerp boeiend genoeg om me eraan te vertillen.